

Скупий рицар (переклад О. Грязнова)

Олександр Пушкін

(Сцени із Ченстоновської трагикомедії:
The covetous knight.)

Сцена 1

У башті.

А л ь б е р т а І в а н

А л ь б е р

Повинен я з'явитись на турнірі
Будь-що. Іване, покажи шолом.
Іван подає йому шолом.
Шолом пробитий наскрізь. Неможливо
Його вдягти. Новий дістати треба.
Який удар! проклятий граф Делорж!

І в а н

І ви йому добряче відплатили:
Як вибили його ви із стремен,
Добу, мов мертвий, він лежав — і, мабуть,
Іще слабий.

А л ь б е р

А все ж не має збитків;
Нагрудник уцілів венеціанський,
А груди власні: ні гроша не варті;
І витрачатись нічого йому.
Чому шолом із нього я не зняв!
А певне б зняв, коли б не засоромивсь
Я герцога і дам. Проклятий граф!
Мені він краще б голову пробив.
Ще й одягу не маю я. Востаннє
Всі лицарі сиділи у атласі
І оксамиті; в латах я один
За герцогським столом. Прийшлося брехати,
Що на турнір потрапив випадково.

А зараз що скажу? О бідність, бідність!
Як гірко нас принижує вона!

Коли Делорж важким і довгим списом
Пробив шолом і мимо проскакав,
А я, простоволосий, лиш пришпорив
Мого Еміра і, неначе вихор,
Відкинув графа, як малого пажу,
На двадцять кроків, і коли всі дами
Схопились з місць, коли сама Клотильда,
Обличчя затуливши, закричала,
І славили герольди мій удар,-
Тоді ніхто не думав про причину
Раптової хоробрості і сили!
Я розлютився за шолом пробитий,
Причиною геройству стала скупість.
Було не важко заразитись нею,
Під спільним дахом з батьком живучи.
Що бідний мій Емір?

І в а н
Він все кульгає.
Не можна вам на ньому виїжджати.

А л ь б е р
Ну, що ж тоді робить? Куплю Гнідого.
Недорого і просять за коня.

І в а н
Недорого, та де ж ті гроші взяти?

А л ь б е р
Що каже той нероба Соломон?

І в а н
Він каже, що не може без закладу
Надалі вам давати гроші в борг.

А л ь б е р
Заклад! а де мені його узяти?

І в а н
Я говорив.

А л ь б е р
Що ж він?

І в а н
А він лиш крекче.

А л ь б е р
То ти б йому сказав, що батько мій

Багатий сам, як жид, що неодмінно
Все успадкую я.

І в а н
Я говорив.

А л ь б е р
І що ж?
І в а н
Все крекче.

А л ь б е р
От напасть для мене!

І в а н
Він сам хотів прийти.

А л ь б е р
Ну, слава богу.
Без викупа не випущу його.

Стукають у двері.
Хто там?
Входить ж и д.
Ж и д
Слуга покірний.

А л ь б е р
А, з'явився

Проклятий жид! Шановний Соломоне,
Заходь сюди: так ти, я чув, віднині
Не віриш в борг.

Ж и д
Ох, лицарю ласкавий!
Клянуся вам: хотів би, та не можу.
Де гроші взяти? Втратив я усе,
Панам допомагаючи старанно.
Ніхто не платить. Вас хотів просити,
Хоч трохи повернути...

А л ь б е р
Ах ти, скнаро!
Якби у мене гроші завелись,
Чи став би я возитися з тобою?
Не опирайся, милий Соломоне,
Давай червінці. Висипи хоч сотню,
Бо знайдемо і більше.

Ж и д
Де ж їх взять?
Якби я мав ті сто червінців!

А л ь б е р
Слухай:
Не соромно тобі своїх клієнтів
Не виручать?
Ж и д
Клянусь вам...

А л ь б е р
Не клянись.
Заклада вимагаєш ти? Дурниці!
Що дам тобі в заклад? свинячу шкіру?
Коли б я міг закласти щось, давно
Продав би вже. Чи лицарського слова
Тобі, собако, мало?
Ж и д
Ваше слово
Багато значить, доки ви живі.

Як талісман, воно відкрити може
Вам скрині всіх фламандських лихварів.
Але якщо його передасте ви
Мені, єврею бідному, у спадок,
Померши рано (боже борони),
Тоді в моїх руках те слово буде
Мов ключ від скриньки, кинутої в море.

А л ь б е р
Невже раніше батька я помру?

Ж и д
Як знати? всі ми ходимо під богом;
Ще вчора цвів юнак, сьогодні вмер.
І ось його чотири сиві старці
На згорблених плечах несуть в могилу.
Барон здоровий. Років десять, двадцять —
Бог дасть, — то навіть тридцять проживе.

А л ь б е р
Ти брешеш, жиде: через тридцять років
Мені вже стукне п'ятдесят, тоді
І гроші нащо?

Ж и д
Нащо гроші? Завжди
Вони людині можуть знадобиться;
Але юнак в них бачить слуг проворних
І шле їх то туди, а то сюди.
Для старика ж вони — надійні друзі;
Їх береже він, як зіницю ока.

А л ь б е р
О! батько мій не слуг, не вірних друзів
В них бачить, а володарів; і сам
Їм служить вірно, як алжірський раб,
Як пес на ланцюгу. В своїй конурі
Живе, п'є воду, їсть сухі шкуринки,
Всю ніч не спить, все бігає та бреше.
А золото лежить спокійно в скринях.
Мовчи! Воно послужить ще мені.
Воно іще забуде як лежати.

Ж и д

Коли барона понесуть ховати,
Проллється більше грошей, аніж сліз.
Пошли вам бог скоріше спадок.

А л ь б е р

Amen!

Ж и д

А можна б...

А л ь б е р

Що?

Ж и д

Та думав я, що засіб
Для цього є...

А л ь б е р

Який же засіб?

Ж и д

Так —
Є в мене старичок один знайомий,
Єврей, аптекар бідний...

А л ь б е р

Теж лихвар

Такий же, як і ти? Чи він чесніший?

Ж и д

Ні, лицарю. Він торг веде інакший —
Готує краплі він... Могли б чудово
Допомогти.

А л ь б е р

А що мені у них?

Ж и д

У воду, в склянку влить... трьох крапель досить;
В них ні смаку, ні кольору; а вип'є
Людина і без різі в животі,
Без болю, без нудоти помирає.

А л ь б е р

Твій старичок отрутою торгує.

Ж и д
Так — і отрутою.

А л ь б е р
І замість грошей
Мені відпустить в борг він склянок двісті,
За склянку по червінцю. Чи не так?

Ж и д
Ви смієтеся, пане, наді мною —
Ні; я хотів... можливо, ви... я думав,
Що вже барону, мабуть, вмерти час.

А л ь б е р
Як! батька отруїть! посмів ти сину...
Тримай його, Іване! Він посмів!..
Чи знаєш ти, твоя жидівська душе,
Собако, змію! зараз на воротах
Тебе повішу.

Ж и д
Вибачте мені!
Я жартував.

А л ь б е р
Іване, дай мотузку.

Ж и д
То ж тільки жарт. Я гроші вам приніс.

А л ь б е р
Геть звідси!
Ж и д і д е.
Ось до чого довела
Жадоба батька рідного! Що сміє
Пропонувати жид! Подай вина,
Мене аж трусить... Та потрібні гроші.
Біжи, Іване, за проклятим жидом,
Візьми його червінці. І сюди
Ще принеси чорнильницю. Розписку
Йому я дам. Та не веди сюди

Цього Іуду. Тільки ні, стривай,
Отрутою його червінці пахнуть,
Як срібники прапрадіда його.
Вина просив я.

І в а н
Так нема вина —
Скінчилось вже.
А л ь б е р
А те, яке прислав
В дарунок із Іспанії Ремон?

І в а н
Я ковалю заслаблomu учора
Відніс останню пляшку.

А л ь б е р
Пам'ятаю...
То дай води. І що це за життя!
Ні, вирішено — герцогу поскаржусь:
Можливо, він примусить зможе батька
Тримать мене за сина, не за мишу,
Народжену у льосі.

Сцена 2

Підвал.

Б а р о н
Як молодий гульвіса, що чекає
Побачення з лукавою вдовою
Або з дівчам обдуреним, так я
Весь день хвилини ждав, коли зійду
В таємний мій підвал, до вірних скринь.
Щасливий день! Сьогодні можу я
У шосту скриню (в скриню ще неповну)
Набуту жменю золота досипать.
Помалу, непомітно, та здається,
Скарби мої зростають. Я читав,
Що якось грізний цар своєму війську
Звелів знести землі по жмені в купу,

І горб високий виріс там — і цар
З вершини міг велично оглядати
І доли, вкриті білими шатрами,
І море, де снували кораблі.
Отак і я, приносячи по жменьці
Данину звичну в скрині, в цей підвал,
Насипав гору — з висоти її
Я можу бачить все, мені підвладне.
Чи є щось непідвладне? Наче демон
Нікчемним світом правити я можу;
Захочу — будуть зведені палаці;
У пишні і тінисті їх сади
Збіжаться німфи натовпом веселим;
І музи принесуть свою данину,
І вільний геній скориться мені;
Добропорядність і безсонна праця
Сумирно будуть ждати нагороди.
Я свисну, і до мене несміливо,
Покірно приповзе кривавий злодій,
Лизати буде руки, буде в очі
Дивитись, щоб вловити мій наказ.
Мені усе покірне, я ж — нікому;
Спокійний я; я вищий всіх бажань;
Я знаю міць мою: і з мене досить
Свідомості цього...
(Дивиться на своє золото.)
Не так багато,
Але скількох людських поневірянь,
Обманів, сліз, прокльонів, молитов
Це золото — вагомий представник!
Деся тут дублон... ось він. Його сьогодні
Вдова дала мені, але спочатку
Півдня перед вікном вона і діти
Навколішках стояли і молили.
Йшов дощ, і перестав, і знов пішов,
Обманщиця не рухалась; я міг би
Її прогнать, та щось мені шептало,
Що борг за чоловіка принесла
І не захоче гнити у тюрмі.
А цей? оцей приніс мені Тібо —
Як він дістався шахраю й неробі?

Украв, звичайно; може, й відібрав
Деся на дорозі, уночі, у лісі...
Якби всі сльози, кров уся і піт,
Що люди пролили за ці багатства,
Із надр земних раптово піднялись,
То був би знов потоп — я б захлинувся
В моїх підвалах вірних. Та пора.
(Хоче відімкнути скриню.)
Я кожен раз, як хочу відімкнути
Цю скриню, відчуваю жар і трепет.
Не страх (о ні! кого мені боятись?
Меч при мені: за золото мое
Булат відповідає), та росте
У серці почуття незрозуміле...
Як лікарі помітили, є люди,
Що мають насолоду від убивства.
Коли я ключ встромляю у замок,
То відчуваю те, що відчувати
Повинен вбивця, вдаривши ножом:
Приємно й страшно.
(Відмикає скриню.)
Ось моє блаженство!
(Сипле гроші.)
Ідіть, доволі вам блукати світом,
Служить потребам й пристрастям людським.
Спочиньте тут у спокої і силі,
Як сплять лише боги на небесах...
Бенкет для себе влаштувати хочу:
Над скринями по свічці запалю
І всі їх відімкну, і буду сам
Дивитися на ці блискучі купи.
(Запалює свічки і відмикає скрині одну за одною.)
Царюю я! Який казковий блиск!
Моя держава сильна і покірна;
В ній щастя, в ній і честь моя, і слава!
Царюю я... та хто услід мені
Над нею прийме владу? Спадкоємець!
Безумець, марнотратник молодий,
Розпусників охочий співбесідник!
Лиш я умру, він спуститься сюди
Під мирні й непорушні ці склепіння

Із натовпом улесливих придворних.
Ключі укравши з трупа, відімкне
Зі сміхом ці, набиті злотом, скрині;
І потечуть скарби мої в діряві,
Хоча й з атласу зроблені, кишені.
Він розіб'є посудини священні,
Напоїть він елеєм царським бруд —
Змарнує все... А на якій підставі?
Хіба мені це все дарма дісталось,
Жартуючи, немов тому гравцю,
Що виграє і золото гребе?
Хто зна, скількох прихованих бажань,
І пристрастей приборканих, і дум
В безсонні ночі й божевільні дні
Це коштувало? Може, скаже син,
Що обросло вже мохом серце в мене,
Що я не знав бажань і що мене
Ніколи совість змучена не гризла,
Кігтистий звір, що крає серце, совість,
Незваний гість, докучний співрозмовник,
Позикодавець грубий, клята відьма?
Від неї блідне місяць і могили
Бентежаться і мертвих висилають...
Ні, вистраждай своє багатство спершу,
А там побачим, чи захочеш, друже,
Те витрачати, що кров'ю наживав.
Якби я міг від поглядів сторонніх
Сховати свій підвал! Якби з могили
Прийти я міг, сторожовою тінню
На скрині б я сидів і від живих
Скарби мої я боронив, як нині!..

Сцена 3

В палаці.

А л ь б е р, г е р ц о г.

А л ь б е р

Володаре, повірте — надто довго
Терпів я сором бідності. Лиш крайність

Примусила поскаржитися вам.

Г е р ц о г

Я вірю, вірю: лицар благородний,
Такий, як ви, не звинуватить батька
Без крайності. Таких розпусних мало...
Надію майте: я усовістить
Його зумію тихо, наодинці.
Я жду його. Не бачились давно.
Він другом був іще моєму діду.
Я пам'ятаю, він мене малого
Саджав, бувало, на свого коня
І покривав своїм тяжким шоломом,
Неначе дзвоном.

(Дивиться у вікно.)

Хто це там іде?

Не він?

А л ь б е р

Так, мій володаре.

Г е р ц о г

Ідіть же

У ту кімнату. Я покличу вас.

Альбер іде; входить б а р о н.

Бароне, радий бачить вас здоровим.

Б а р о н

Щасливий я, володаре, що зміг
На ваш наказ з'явитись без затримки.

Г е р ц о г

Не зустрічались ми, бароне, довго.
Ви пам'ятаєте мене?

Б а р о н

Аякже.

Я бачу вас як зараз. Ви були
Дитиною прудкі. Покійний герцог
Казав мені: Філіппе (він завжди
Так звав мене), що скажеш, друже? Га?
Десять через двадцять років ти та я

Перед оцим дитям дурними будем,
Це перед вами, тобто...

Г е р ц о г
Ми знайомство
Відновимо. Ви двір забули мій.

Б а р о н
Старий я вже, володаре, старий.
Що при дворі робить мені? Вам любі
Турніри і бенкети. Я для них
Вже не годжуся. Дав би бог війну,
То зміг іще б я злізти на коня;
Ще стане сили меч старий за вас
На ворога підступного підняти.

Г е р ц о г
Бароне, нам відома ваша вірність;
Були ви діду другом; батько мій
Вас поважав. І я вас визнаю
Хоробрим, вірним лицарем. Та сядьмо.
Ви маєте дітей?

Б а р о н
Є син один.

Г е р ц о г
Чому його не бачу біля себе?
Вам двір наскучив, а йому годиться
В його літа бувати при дворі.

Б а р о н
Мій син не любить світського життя;
Він має дику і похмуру вдачу —
Навколо замку він лісами бродить,
Як олень молодий.

Г е р ц о г
Оце недобре.
Але його ми привчимо нехайно
До балів і турнірів. Ви пришліть

Його до мене; та призначте сину
Утримання, що личило б званню...
Ви спохмурніли щось; стомились, певне,
В дорозі?

Б а р о н
Мій володаре, мене
Збентежили ви трохи. Перед вами
Я б не хотів зізнатися, та зараз
Я мушу розповісти вам про сина
Те, що від вас бажав би утаїть.
Володаре, на жаль, він не достойний
Ні милостей, ні вашої уваги.
Він молодість свою проводить згубно,
В низьких пороках...

Г е р ц о г
Це тому, мабуть,
Що він один. Самотня бездіяльність,
Бароне, губить молодих людей.
Пришліть його до нас, і він забуде
Ті звички, що здобув на самоті.

Б а р о н
Пробачте, мій володаре, та справді
Не можу я погодитись на це...

Г е р ц о г
Але чому ж?
Б а р о н
Звільніть мене, прошу...

Г е р ц о г
Я вимагаю: поясніть причину
Відмови вашої.

Б а р о н
На сина я
Сердитий.
Г е р ц о г
Та за що?

Б а р о н
За чорний злочин.
Г е р ц о г
У чому ж полягає злочин той?

Б а р о н
Звільніть мене, володаре...

Г е р ц о г
Це дивно.
Чи вам за нього соромно?

Б а р о н
Так... так...
Г е р ц о г
Та що ж зробив він?

Б а р о н
Він... хотів мене...
Хотів убить.

Г е р ц о г
Убить! Так я до суду,
Як злодія, віддам тоді його.

Б а р о н
Доводити не буду я, хоч знаю,
Що справді хоче він моєї смерті,
Хоч знаю те, що намагався він
Мене...
Г е р ц о г
Що?

Б а р о н
Обікрасти.
Альбер вбігає в кімнату.

А л ь б е р
Це брехня!
Г е р ц о г
(сину)

Як сміли ви?..

Б а р о н

Ти тут! і ти посмів!..

І ти про батька міг таке сказати!..

Я, отже, перед герцогом збрехав!..

Чи я уже не лицар?

А л ь б е р

Ви брехун.

Б а р о н

І ще не вдарив грім, о боже правий!

Так підніми ж, хай нас розсудить меч!

(Кидає рукавичку, син поквапливо її підіймає.)

А л ь б е р

Спасибі, батьку! Ось твій перший дар.

Г е р ц о г

Що бачив я? Що відбулось тут щойно?

Син виклик батька сивого прийняв!

В які часи я герцогський ланцюг

Наклав на себе! Змовкніть: ви, безумче,

І ти, шалене тигреня!

(Сину)

Мені

Віддайте рукавичку цю.

(Віднімає її.)

А л ь б е р

(В сторону)

А жаль.

Г е р ц о г

Так і вчепився кігтями у неї!

Ідіть і показатися не смійте

Мені на очі, доки сам я вас

Не викличу.

А л ь б е р виходить.

А вам, нещасний старче,
Не соромно?
Б а р о н
Пробачте, пане мій...
Стоять не можу я... мої коліна
Ослабли... душно!.. душно!.. Де ключі?
Ключі, ключі мої!..

Г е р ц о г
Він вмер. О Боже!
Жахливий вік, безжалісні серця!

* * *

Переклад: Грязнов Олександр Андрійович